Schriftgezag, verbond en genadeaanbod verdeelden de gereformeerde gezindte

Een wonder of een eeuw van strijd

Door ds. A. Moerkerken

Als ik een summier overzicht moet geven van de geschiedenis van de gereformeerde gezindte in de twintigste eeuw, komt mij de titel in gedachten van het bekende boek van H. Algra: "Het wonder van de 19e eeuw". Het boek beschrijft de geschiedenis van "vrije kerken en kleine luyden" in de vorige eeuw. We lezen van Réveil, Afscheiding en Doleantie. De vraag rijst: Zouden we in een terugblik op de geschiedenis van de gereformeerde gezindte in de twintigste eeuw ook van een wonder mogen spreken?

Kennelijk waardeerde Algra hetgeen in Afscheiding en Doleantie is geschied zó positief - zonder overigens de schaduwzijden te verdoezelen- dat hij van een wonder durfde spreken. Dat zullen sommigen hem nazeggen. Anderen zullen daar anders over oordelen. Algra schreef zijn boek in 1965. Maar zo'n twintig jaar daarvoor had dr. E. Smilde een boek geschreven, getiteld "Een eeuw van strijd over verbond en doop". Smilde keek evenals Algra terug op de geschiedenis van Afscheiding en Doleantie en kwam tot een ándere titel: Een eeuw van strijd...

Wat moet nu de boventoon voeren bij een terugblik op de gang van de gereformeerde gezindte door de twintigste eeuw? De gedachte aan hetgeen de Heere deed: het wónder dus? Of de gedachte aan de talloze strubbelingen, de polemieken, de versplintering en polarisatie: de strijd? Naar mijn mening getuigt de geschiedenis van de twintigste eeuw van beide. De Heere werkte nog onder ons: er zijn dingen te noemen die getuigen van Zijn wondere trouw, en dat dwars door de verschillende kerkelijke denominaties heen. Er zijn ook talloze voorbeelden te noemen van bittermenselijke zelfhandhaving, die -droevig genoeg- niet zelden gehouden werd voor een opkomen voor de ere Gods. Maar van welke periode van de kerkgeschiedenis zullen deze dingen níét gelden?

We willen maar proberen wat grepen te doen. Die zijn natuurlijk subjectief bepaald. Sommigen onder de lezers die de moeite nemen dit artikel door te nemen, zullen na lezing ervan wellicht zeggen: Waar ík nu juist op zat te wachten, is niet aan de orde geweest... De lezer neme het mij niet kwalijk dat ik in het bestek van een artikel als dit veel laat liggen. De vraag komt bij me op: Hoe geef je zo'n overzicht? Naar kerkgenootschap? Of naar de namen van kerkelijke voormannen? Ik koos ten slotte maar voor het kiezen van enkele thema's.

Verkiezing en verbond

In 1905 werd in Utrecht een synode gehouden van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Dertien jaar daarvóór was dat kerkverband ontstaan, toen de kerken van de Afscheiding en de Doleantie zich -althans in meerderheid- in Amsterdam hadden verenigd. Van meet af aan was er in deze verenigde kerken iets geweest van de voeten van het beeld uit Daniël 2, "gelijk als zich ijzer met leem niet vermengt." Men sprak wel van A en B, waarbij A aanduiding was voor de oude, uit 1834 stammende en wat meer bevindelijk getinte lijn van de Afscheiding, en B stond voor de vooral door Kuyper gestempelde kerken van de Doleantie.

Afscheiding en Doleantie zijn twee gebeurtenissen uit de vorige eeuw die vaak in één adem worden genoemd. Toch is daar wel wat op af te dingen. De Doleantie droeg veel meer dan de Afscheiding het stempel van één bepaalde voorman, was bovendien veel strakker georganiseerd, had ook een triomfalistischer karakter. Binnen de kringen van de "kerken der scheiding" leefden nogal wat bezwaren tegen het optreden en de opvattingen van de dominante Kuyper.

Een van de bezwaren betrof de verhouding van verkiezing en verbond. Volgens Kuyper wordt het verbond der genade beheerst door de verkiezing Gods. Eenvoudig gezegd: de vraag of men waarlijk in het verbond is, wordt bepaald door de vraag of men is uitverkoren. Nu meende Kuyper dat in de regel elke uitverkorene reeds bij de geboorte een zaad van wedergeboorte in zich heeft. De doop zou nu moeten geschieden op grond van die wedergeboorte die men in het te dopen kind zou moeten veronderstellen, totdat bij het opgroeien het tegendeel zou blijken.

Tegen deze gedachten leefden bij de oude afgescheidenen ernstige bezwaren. Zó krachtig waren die bezwaren dat reeds in 1892 enkele gemeenten en predikanten samenkwamen die zich constitueerden als de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland -na 1947 bekend als de Christelijke Gereformeerde Kerken.

Praamsma

Zo bleken de vragen rond verkiezing en verbond van zodanig gewicht dat de kerken erom scheurden! In de reeds genoemde synode van 1905 werd evenwel binnen de Gereformeerde Kerken een moeizaam compromis bereikt. L. Praamsma heeft in zijn leerzame boek "Het dwaze Gods" over een "pacificatie van Utrecht" gesproken (blz. 332). Weliswaar sprak deze synode uit dat "het zaad des verbonds krachtens de belofte Gods te houden is voor wedergeboren en in Christus geheiligd, totdat bij het opwassen uit hun wandel of leer het tegendeel blijkt", maar zij voegde eraan toe "dat de stelling dat elk uitverkoren kind daarom reeds vóór den Doop metterdaad wedergeboren zou zijn, noch op grond van de Schrift noch op grond van de belijdenis te bewijzen is, dewijl God Zijn belofte vervult naar Zijn vrijmacht en op Zijn tijd, hetzij vóór of onder of na de Doop..."

Tientallen jaren hebben de Gereformeerde Kerken een grote mate van eenheid weten te bewaren rond deze compromisformule. Een formule die naar onze persoonlijke mening overigens heel veel kwaad heeft gedaan in prediking en pastoraat, omdat de zielen tóch in slaap werden gewiegd met een verondersteld wedergeboren zijn. In de jaren dertig van de twintigste eeuw begon het vuur rond de vragen omtrent verkiezing en verbond echter weer op te laaien.

Totdat in 1944 -in het donkerste van de oorlog!- de brand uitsloeg: de Vrijmaking! Wat gebeurde? Toen in 1942 een synode -opnieuw in Utrecht- de besluiten van 1905 nog eens onderstreepte en naar sommiger gevoelen Kuypers leer van de veronderstelde wedergeboorte te veel benadrukte, kwamen de bezwaarden in het geweer. Een "Verklaring van Gevoelen" werd opgesteld. Prof. C. Veenhof vertelt in zijn boek "Prediking en uitverkiezing" dat men in dit stuk zeer bewust verbond, verbondsbelofte en doop niet onder de beheersing van de uitverkiezing heeft willen plaatsen (blz. 299). Toen twee woordvoerders van de bezwaarden -dr. K. Schilder en dr. S. Greydanus- als hoogleraar aan de Theologische Hogeschool en als predikant werden ontslagen, was de Vrijmaking nog slechts een kwestie van tijd.

Dr. Woelderink

Het zou een vergissing zijn te menen dat de vragen rond verkiezing en verbond alleen binnen de Gereformeerde Kerken hebben gespeeld. De kwestie heeft tot ver in de twintigste eeuw de gehele gereformeerde gezindte tot op het bot verdeeld. Zij het dan dat deze vragen binnen de huidige Gereformeerde Kerken hun relevantie totaal verloren schijnen te hebben. Daarover straks.

Nu moet er nog op gewezen worden dat ook onder de hervormd-gereformeerden over deze zaken strijd is gevoerd. Dr. J. G. Woelderink, die jarenlang deel uitmaakte van het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond, had over de verhouding tussen verbond en verkiezing opvattingen die dicht in de buurt kwamen van die van Schilder en Greydanus. Ook hij verzette zich heftig tegen de gedachte dat het genadeverbond onder beheersing van de uitverkiezing zou staan. Polemieken in de Waarheidsvriend waren het gevolg. Mannen als dr. H(ugo) Visscher en de bekende ds. I. Kievit ("de doctor zonder bul") traden Woelderink tegen. Kievit schreef zijn tot op de huidige dag gelezen boekje "Tweeërlei kinderen des verbonds".

Drieverbondenleer

Binnen de Gereformeerde Gemeenten leefden de vragen rond verkiezing en verbond al evenzeer. In De Saambinder kwam het tegen het einde van de jaren twintig tot een scherpe polemiek van ds. G. H. Kersten tegen de binnen de Christelijke Gereformeerde Kerk levende drieverbondenleer. Ds. Kersten noemde deze opvattingen "verbondsontzenuwend": wie de verkiezing losmaakt van het verbond, verschraalt het genadeverbond naar zijn overtuiging tot een aanbieding van de genade en haalt de zenuw van de verkiezing uit het lichaam van het verbond.

In 1931 gaven de Gereformeerde Gemeenten zich in een zestal synodeuitspraken rekenschap van hun positie in deze strijd. Met algemene stemmen sprak toen de generale synode van Rotterdam uit dat het verbond der genade onder de beheersing staat van de uitverkiezing ter zaligheid en dat het wezen van het verbond daarom alleen de uitverkorenen Gods kan gelden en niet het natuurlijk zaad.

Ook in de tweede helft van de twintigste eeuw bleven de vragen rond dit thema de geesten bezighouden. Deze vragen zíjn ook van wezenlijk belang! Dat ze in de eerste helft van deze eeuw in hoge mate de aandacht trokken -ook van het gewone kerkvolk- en nu bij velen nauwelijks meer, wil beslist niet zeggen dat men vandaag de dag oog voor meer wezenlijke dingen zou hebben gekregen. Integendeel, zou ik zeggen.

Schriftgezag

Over enkele andere thema's die binnen de gereformeerde gezindte in de achter ons liggende eeuw de geesten bezighielden, willen we korter zijn. Daar is de kwestie van het schriftgezag. De schriftkritiek -aan de Verlichting ontsproten- heeft ook in de achttiende en negentiende eeuw velen losgeweekt van het eerbiedig buigen voor de autoriteit van de Heilige Schrift zoals dat zo schoon wordt verwoord in de artikelen 3 tot 7 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis.

Maar naar onze mening is het nieuwe in de twintigste eeuw geweest dat theologen die zich "gereformeerd" noemden tot schriftbeschouwingen zijn gekomen die voorheen het twijfelachtig privilege waren van modernisme en vrijzinnigheid. Uiterst wrang is het, dat men dergelijke benaderingen van de Schrift vaak heeft gekwalificeerd als "moedig en eerlijk." Naar onze mening is er veel meer moed voor nodig om in het theologisch klimaat van onze tijd de gereformeerde belijdenis van het onwankelbare gezag van de Schrift te onderschrijven.

Geelkerken

In de jaren twintig van de afgelopen eeuw begon in de Gereformeerde Kerken onrust te ontstaan rond het verstaan van de eerste hoofdstukken van het boek Genesis. De synode van Assen (1926) zette de Amsterdamse predikant dr. J. G. Geelkerken af omdat deze slechts onder voorbehoud de verklaring wilde ondertekenen dat de in Genesis 3 genoemde bomen en de slang zijn op te vatten als "zintuiglijk waarneembare werkelijkheden." Een scheuring binnen de kerken was het gevolg. Overigens verklaarde binnen dit kerkverband de synode van Amsterdam (1967) dat de uitspraak van Assen "niet langer als een leeruitspraak in de kerken zal gelden." Wel achtte diezelfde synode de woorden van de zondagen 3 en 4 van de Heidelbergse Catechismus "van fundamentele betekenis" (daar wordt immers ook over schepping en val gesproken!), maar theologen als dr. H. M. Kuitert gingen intussen verder.

De kerken gingen ook verder. In 1981 verscheen het geruchtmakende rapport "God met ons", een door de generale synode van Delft van de Gereformeerde Kerken aanvaarde studie die -naar de woorden van de studie zelf- bedoeld was als "een poging om het goede luisteren naar de Bijbel te bevorderen." In de ogen van de gereformeerd vrijgemaakte prof. J. Kamphuis betekende de studie door het berucht geworden "relationele waarheidsbegrip" echter dat erin werd verdedigd "een nieuwe opvatting over de waarheid en de openbaring, die in wezen even subjectivistisch is als de oudste gnostiek." ("Een uitgemaakte zaak", blz. 172). Binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken -en daarbuiten!- ontstond onrust na de verschijning in 1994 van de studie "De geloofwaardigheid van de bijbel" van de hand van dr. B. Loonstra.

Aanbod van genade

Wie niet geheel onbekend is met de geschiedenis van de gereformeerde gezindte weet wel dat het thema van het aanbod van genade geheel deze twintigste eeuw door, maar ook in de eeuw daarvoor, de gemoederen heeft beziggehouden. In de negentiende eeuw zijn er polemieken over geweest onder de afgescheidenen. De Drentse richting -zoals men de groep rond ds. H. Joffers aanduidde- dacht over het genadeaanbod in de prediking heel anders dan 'geldersen' zoals Athony Brummelkamp. Tussen de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk en de Gereformeerde Kerk onder het Kruis bestond geen eenstemmigheid over dit onderwerp. De controverses hebben zich in onze eeuw voortgezet.

In 1950 werd ds. R. Kok voor zes maanden geschorst door de generale synode van de Gereformeerde Gemeenten. De "Handelingen" vermelden als grond voor de schorsing: "...omdat hij vasthoudt aan de reeds eerder gebleken leergeschillen, onder meer: de vereenzelviging van de beloften met het aanbod der genade." Bedoeld zal zijn dat volgens de synode ds. Kok niet genoegzaam onderscheid maakte tussen de verbondsbelofte, die in Christus aan de uitverkorenen is gedaan enerzijds, en het in de prediking tot alle hoorders komende genadeaanbod anderzijds.

Drie jaar later werd dr. C. Steenblok door de generale synode van hetzelfde kerkverband ontheven van zijn docentschap aan de Theologische School, volgens de "Handelingen" "niet om onrechtzinnigheid, maar om diens eenzijdigheid in het geven van het onderwijs." Een scheuring volgde. Volgens dr. Steenblok zelf vormde ook hier de kern van de zaak waarom de scheuring was gekomen "een algemeen welmenend en onvoorwaardelijk aanbod van genade aan allen." We laten dat hier verder rusten en constateren alleen dat een droeve scheuring zich voltrok. Binnen de Gereformeerde Gemeenten deed de verschijning van het boekje van dr. ir. J. Blaauwendraad "Het is ingewikkeld geworden" in 1997 de discussies ook over dit onderwerp weer oplaaien.

Kerkelijk vraagstuk

Reeds lang kennen wij in ons land niet meer één ongedeelde gereformeerde kerk. Wat wij vandaag de gereformeerde gezindte noemen is in feite een veelkleurige verzameling van kerken, denominaties en groepen. Lange tijd kon men de gereformeerde gezindte omschrijven als het geheel van kerken die zich gebonden weten aan de gereformeerde belijdenisgeschriften. Ook de Gereformeerde Kerken behoorden daartoe. Maar sinds de synode van Sneek van dit kerkverband zich in 1969 kritisch uitliet over bepaalde passages in de Dordtse Leerregels, heeft men dynamiet gelegd onder dit objectieve fundament.

Men heeft de gereformeerde gezindte vaak een tot in het oneindige voortgaande versplintering verweten. Deze verdeeldheid is aan niemand uit te leggen, zo beweert men: aan de wereld niet en ook aan de eigen jeugd niet. De kerkelijke verdeeldheid zou slechts kunstmatig in stand worden gehouden door stokpaardjes berijdende kerkelijke leidslieden en door de kerkelijke structuren. De problemen waarvoor onze tijd ons stelt zouden zó groot zijn dat wij ons de luxe van dogmatische haarkloverijen niet meer kunnen veroorloven. Graag neem ik de vrijheid aan het einde van dit artikel bij deze geluiden enkele kanttekeningen te maken.

Herkenning

1. Het is niet waar dat de twintigste eeuw slechts een eindeloze en voortgaande versplintering te zien heeft gegeven. We kunnen denken aan de vereniging van 1907, toen de gemeenten die door de arbeid van ds. L. G. C. Ledeboer tot stand waren gekomen en de kruisgemeenten elkaar hebben gevonden. Niet alle ledeboerianen gingen mee met de vereniging; niettemin ontstond een homogeen kerkverband.

2. Ook zonder dat van een institutionele eenwording sprake is geweest, heeft deze eeuw wel degelijk een proces van herkenning over de kerkmuren heen te zien gegeven. Sinds de verschijning van de studie van dr. C. S. L. Janse, "Bewaar het pand" (1985), is de term "bevindelijk gereformeerden" ingeburgerd. Scherp werd Janse bekritiseerd om het feit dat hij uiterlijke criteria hanteerde bij de beschrijving van de bevindelijk gereformeerden. Toch lijkt mij de term bruikbaar. Natuurlijk is bevinding zomaar niet af te meten aan een aantal uiterlijke zaken die de levensstijl betreffen. Maar het komt me voor dat we het begrip vooral moeten relateren aan de prediking. Opmerkelijk en verblijdend is het feit dat in verschillende kerkelijke denominaties eenzelfde bevindelijk gereformeerde prediking wordt gebracht, eerbiedig buigend voor de Schrift, wortelend in de gereformeerde belijdenis, gekenmerkt door een sterk accent op het toepassende werk van de Heilige Geest en beïnvloed door de prediking van de Nadere Reformatie.

3. Blijft dan toch het gescheiden naast elkaar voortleven geen grote schuld? Bad Christus niet in Zijn hogepriesterlijk gebed dat de Zijnen allen één zouden zijn? Dat is waar. Er zijn binnen de gereformeerde gezindte breuklijnen aan te wijzen die niet mogen bestaan. Het minste wat zou moeten gebeuren, is dat wij weer met elkaar gaan spreken. En met respect óver elkaar gaan spreken. Het is er vaak nog ver vandaan. Toch moeten we nooit vergeten dat Christus in Zijn hogepriesterlijke bede met éven grote ernst bad: "Heilig ze in Uw waarheid; Uw Woord is de waarheid!" Het Samen-op-Wegproces is in onze ogen een typisch voorbeeld van het dwingend opleggen van een kunstmatige eenheid zonder gemeenschappelijke worteling in de waarheid. Zulk een eenheid -soms meer uit economische dan uit oecumenische motieven gezocht- is voos.

4. Echte eenheid heeft altijd een gemeenschappelijke liefde tot dezelfde beleden en doorleefde waarheid ten grondslag. Wie uiting geeft aan zijn droefheid over de kerkelijke gescheidenheid binnen de gereformeerde gezindte, is niet integer als hij tegelijk blijk geeft van zijn afkeer van de bevindelijk gereformeerde prediking.

© Reformatorisch Dagblad